ISSN: 2181-1741 (print)
ISNN: 2181-1725 (online)
2024 / № 10

FILOLOGIK TADQIQOTLAR:
TIL
ADABIYOT
TA'LIM



Philological research:
LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

Филологические исследования:
ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

pholologicalresearch.uz

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI
TerDU

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA’LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Илмий-инновацион журнал

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2024/ № 10

Termiz – 2024

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020-yil 19-oktyabrda 1122 raqami bilan ro‘yxatga olingan. Matnlarda foydalanilgan misol, ko‘chirma va ma’lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko‘chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 28.10.2024
Qog‘oz bichimi: 70x85
Bosma tabog‘i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog‘ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri, Barkamol avlod ko‘chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko‘chasi, 43.
Telefon: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Rasmiy sayt:
https://journaltersu.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV,
iqtisod fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY’ATI:

Bekpo‘lat Umurqulov, *filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o‘rinbosari)*
Shoxista Maxmaraimova, *filologiya fanlari doktori, professor (mas’ul muharrir)*
O‘ral Xoliyorov, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Olmos Ulviy Binnatova, f.f.d., professor (Ozarbayjon)
Karl Rayxl, f.f.d., professor (Germaniya)
Vali Savash yelok, f.f.d., professor (Turkiya)
Dorota Silviya, f.f.f.d. (PhD), dotsent (Polsha)
Muslihiddin Muhiddinov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Ibodulla Mirzayev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Abdi Mamatov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Suyun Karimov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Muhammadxon Hakimov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Nafas Shodmonov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Dilmurod Quronov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Baxtiyor Mengliyev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Normat Yo‘ldoshev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Abdulla Xudoyqulov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Bobonazar Murtazayev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Asqar Eshmo‘minov, f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Obidjon Shofiyev, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Zafar Umurqulov, f.f.f.d., dotsent, (PhD) (O‘zbekiston)
Nurali Amonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Hakim Ahmedov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Ahad Shukurov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Eshnazar Jabborov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Abdumurod Arslonov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Sirojiddin Turdimurodov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Umida Raximova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Gulchehra Begmatova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Nargis Qurbonazarova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Muyassar Xolova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Sherzod Turdiqulov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Zaynura Qodirova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Humayun Nadim Muhammad, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)

Texnik muharrir: Bahodir To‘raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 28.10.2024
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать: Офсетная бумага
Тираж: 100. Цена договорная
Заказ: 155

Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт:
https://journaltersu.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ, доктор экономических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)
Шохиста Махмараимова, доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)
Урал Холияров, ф.ф.ф.д. (PhD), доцент (Узбекистан)
Олмос Улвий Биннатова, д.ф.н., профессор (Азербайджан)
Карл Райхл, д.ф.н., профессор (Германия)
Вали Саваш Елок, д.ф.н., профессор (Турция)
Дорота Сильвия, PhD, доцент (Польша)
Муслихиддин Мухиддинов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Ибодулла Мирзаев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Абди Маматов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Суюн Каримов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Мухаммадхон Хакимов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нафас Шодмонов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Дилмурод Куронов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Бахтиёр Менглиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нормат Юлдашев, к.ф.н., доцент (Узбекистан)
Абдулла Худайкулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Бобоназар Муртазаев, ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Аскар Эшмуминов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Обиджон Шофиев, д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)
Зафар Умуркулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Нурали Амонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Хаким Ахмедов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Ахад Шукуров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Эшназар Джаббаров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Абдумурод Арслонов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Сирожиддин Турдимуродов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Умида Рахимова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Гульчехра Бегматова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Наргис Курбаназарова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Муяссар Холова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Шерзад Турдикулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Зайнура Кадирова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Хумаюн Надим Мухаммад, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President's Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 28.10.2024
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94. Offset printing.
Offset paper. Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155. Printed at the «Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
https://journaltersu.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV, doctor of economic sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)
Shohista Makhmaraimova, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)
Ural Kholiyorov, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Olmos Ulviy Binnatova, doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)
Karl Rayxl, doct.of philol. sciences, professor (Germany)
Vali Salvash Elok, doct. of philol. sciences, professor (Turkey)
Dorota Silvia, PhD, associate professor (Poland)
Muslihiddin Mukhiddinov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Ibodulla Mirzaev, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Abdi Mmatov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Suyun Karimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muhammadkhon Khakimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Nafas Shodmonov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Dilmurod Kuronov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Mengliev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Normat Yuldashev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Abdulla Khudaykulov, PhD (Uzbekistan)
Bobonazar Murtazaev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Askar Eshmuminov, doct.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Obidjon Shofiev, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Zafar Umurkulov, PhD (Uzbekistan)
Nurali Amonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Hakim Akhmedov, PhD (Uzbekistan)
Ahad Shukurov, PhD (Uzbekistan)
Eshnazar Jabbarov, PhD (Uzbekistan)
Abdumurod Arslonov, PhD (Uzbekistan)
Sirojiddin Turdimurodov, PhD (Uzbekistan)
Umida Rakhimova, PhD (Uzbekistan)
Gulchekhra Begmatova, PhD (Uzbekistan)
Nargis Kurbanazarova, PhD (Uzbekistan)
Muyassar Kholova, PhD (Uzbekistan)
Sherzod Turdikulov, PhD (Uzbekistan)
Zaynura Kadirova, PhD (Uzbekistan)
Humayun Nadim Muhammad, PhD (Uzbekistan)

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

МУНДАРИЖА

TILSHUNOSLIK

JO‘RAYEVA BIBISH MUXSINOVNA,
TO‘XTAYEVA DILAFRUZ ASHUROVNA
Intensivlik va darajalanish munosabati 7

ТОЖИЕВ ОЛИМЖОН МУЙДИНОВИЧ
Ўзбек тилида равиш/сифат типидаги лексемаларда мазмуний синкретизм 12

UMURQULOV ZAFAR BEKPO‘LATOVICH
Til – hissiyotlar ifodalash vositasi 16

MARDIYEV BEGALI XUDOYQUL O‘G‘LI
Shaxs nomlarining lug‘aviy qatlamdagi o‘rni va tavsifiy belgilari 21

QODIROVA MUKADDAS TOG‘AYEVNA
Ingliz tili biznes diskursida dunyoning paremiologik manzarasi.....24

JO‘RAYEVA NASIBAXON GANIYEVNA
Tarixiy romanlar diskursida so‘zlarning
o‘zaro ma’no munosabatlari 29

RO‘ZIMATOVA DILNOZA MURODOVNA
Ijtimoiy maqomning sotsiolingvistik talqini 32

ZAYNUTDINOVA GULNOZA ANVARJON QIZI
Presedent birliklar va turg‘un birikmalarning
badiiy matndagi poetik ahamiyati (Shuhrat Orif ijodi misolida).....37

VASLIDDINOVA KAMOLA QODIRJON QIZI
Korpus platformalarining til tadqiqotidagi amaliy ahamiyati.....42

НАРМУРОДОВА ДИЛФУЗА АБДУХОЛИК КИЗИ
Типологические и генетические характеристики
терминосистемы civil engineering/строительство 46

YADIGAROVA SITORA BAXRAMOVNA
Phraseological units with clothing components in english language.....49

МУНДАРИЖА

ADABIYOTSHUNOSLIK

BOLTAYEVA GULCHEHRA SHOKIROVNA
Muxammaslarda ijtimoiy muammolar tasviri.....51

СМАМУТОВА ШИРИН АЗАТБАЕВНА
Қазіргі қазақ-қарақалпақ прозасындағы әдеби байланыстар.....54

АБДУЛЛАЕВ МУҲАММАД ҲАМЗАЕВИЧ
Убайдий рубоийнавис шоир.....57

ГАСЫМОВА СЕВИНДЖ АШУР КЫЗЫ
Традиции праздника новруз в Азербайджане.....60

NADIM MUHAMMAD HUMAYUN
Alisher Navoiying «Hayratul-abror» dostoniga ishlangan «Hammomdagi uchrashuv» miniatyurasiga sharh va Navoiy qurdirgan ba'zi inshootlar.....66

JUMAYEV ILHOM HAMROYEVICH
O'zg'urmish – komil zohid timsoli.....71

КЕНЖЕБАЕВА РОЗА САЙЛАУОВНА
Фариза оңғарсынова және қарақалпақ Ақын-жазушылары арасындағы достық әдеби байланыс.....78

ALIYEVA ORZIGUL
Abdulla Oripov va Shavkat Rahmonning olam hamda insonga munosabatidagi o'ziga xoslik.....81

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta'lim. 2024; 10
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ-ҚАРАҚАЛПАҚ ПРОЗАСЫНДАҒЫ ӘДЕБИ БАЙЛАНЫСТАР

Смамутова Ширин Азатбаевна,
Қарақалпақ мемлекеттік университеті
қазақ тілі және әдебиеті кафедрасының доценті,
филология ғылымдарының философия докторы

Кез-келген әдебиет екінші бір әдебиеттен үйрену арқылы дамитыны заңдылық. Тұйық әдебиет болмайды, ол белгілі бір арнадан бастау алады немесе өзінен жаңа арналар тарату арқылы ілгері дамиды.

Қарақалпақ халқының тарихы мен әдебиеті ежелгі дәуірге барып тірелгенімен, ғасырлар көшінде кейде алға озып, кейде артта қалып отырды. Жаугершілік, шапқыншылықтардан жапа шеккен көшпенді халық босып жүріп, сан ыдырады. Әлеуметтік жағдайы нашарлап, руханияты әлсіреді.

XIX ғасыр қарақалпақ әдебиеті тарихында да ұлттық ояну дәуірі болып есептеліп, ағартушылық, халықшыл бағыттағы ұлы тарихи тұлғаларын қалыптастырғанымен, XX ғасыр басында үстемдік орнатқан Кеңестік қоғам, көптеген халықтардың өздігін ұмыттырып, аяғын қаз басқан жаңа әдебиет етіп көрсетуге ұмтылғандығы мәлім. Әсіресе, Шоқан, Абай, Ыбырай сияқты орыс, батыс әдебиетін өзіне жақын тұтпай, көбірек шығыс әдебиетімен терең сусындаған қарақалпақ оқығандары бұл дәуірге келіп тіпті санға ілінбей қалды. Олардың халық балаларын сауаттандыру үшін ашқан мектептері жабылды, өздері қуғынға ұшырады. Осы кезде басқа ұрған танадай күй кешкен қарақалпақ әдебиетінің жас буынына қазақтың жаңашыл бағытта бой көтерген әдебиетінің өкілдері, зиялы азаматтары көмекке келді.

Қарақалпақ-қазақ әдебиеттерінің XX ғасыр басында тең аяқ қосуына сол дәуірдегі қоғамдық-саяси дәуір де әсер етті. 1924 жылдан, 1932 жылға дейін Қарақалпақ автономиялы облысының Қазақстан Республикасы құрамында болуы да маңызды рөл ойнады. Қарақалпақ балалары алғаш ашылған кеңестік жаңа мектептерде қазақ тілінде білім ала бастады. Кеңестік қоғамның шарапатымен түзілген алғашқы мектептерде қарақалпақ балаларына қазақ оқығандары сабақ берді.

Қарақалпақ әдебиетінің кәсіби проза жанрының алғашқы қарлығаштары саналған тұлғалары – қазақ прозасының майталмандары: С.Сейфуллин, Б.Майлин, С.Мұқанов, М.Әуезовтарды өзіне үлгі санап, солардың шығармаларынан шабыттанып, проза жанрында сәтті қалам тербеді. Сәбит Мұқановтың «Өмір мектебі» мемуарлық романының әсерімен қарақалпақ жазушысы Ж.Аймырзаев «Жетімнің жүрегі» атты тамаша мемуарлық туындысын жазды. Мұнан басқа да А.Бегимов, М.Дәрібаев т.б. жазушылардың шығармаларында қазақ прозаиктерінің бағыты мен өнегесі көрініп тұрды.

Әрине, мұны тарқатып айта берсек, өте көп дүниелер бар, тіпті жазушылардың өз естеліктерінде де қазақ әдебиеті тұлғаларының өздеріне аға буын болғандығын ерекше ілтипатпен атап көрсетеді. Мысалы көрнекті қарақалпақ жазушысы Кеңес Смамутов өзінің «Авторучка» атты эссесінде абыз жазушы Мұқтар Әуезовтің қаламсабын сыйға тартқан ғажап бір сәулелі сәтін тебірене суреттейді. Ұлы жазушы – жас студенттің кейбір сөз саптауынан оның қарақалпақ екенін аңғарып: «Қарақалпақсың ба? Ой, өзіміздің бауыр екенсің ғой!» деп оған үлкен жігер сыйлап, мықты дүниелер жаз деп шабыттандырып, өз қаламсабын сыйлауында да үлкен гуманистік әрі терең философиялық мән жатыр (сол жылдары қарақалпақтың көптеген Смамутов бұл күнде қарақалпақ прозасының ең мықты өкілдерінің бірі. Жазушының өзі толғаған тақырыпты тереңнен қопара жазу стилі, эпикалық кеңдігі Әуезов мектебінен нәр алғандығын білдіріп тұрады (К.Смамутов. «Сизлерге айтып кетежақпан» роман-эссе). «Бұл дарынды шоғырдың алдында ғана үлкен арна салып кеткен Әуезов мектебі, Әуезовтің көр-

кемдік әлемі туған әдебиетімізде екінші қайтара бой көтергендей, жаңа заманда жаңаша арна тапқандай, жаңа белеске көтерілгендей көрінді. Алдымен Әбіш Кекілбаевтың жазу стилінен Әуезов мектебі бірден аңғарылды»[1].

Әбіштанушылардың зерделеп көрсетуінше Әбіш Кекілбаевтың хикаялары өткен заман мен қазіргі заман шындығын бейнелеген хикаялар деп қарастырылып жүр. Өткен замандағы халық тағдырын суреттейтін романдары мен хикаяларында жазушы үлкен қоғамдық-саяси жүк арқалайды. Әлеуметтік мәселелерді көтеріп, тарихи тұлғаларды танытады. Мұның артында жазушының терең ізденісі мен мол тарихи білімі жатты. Ә.Кекілбаев кейіпкерлері ойдан алынған образдар емес, ұлт үшін, қоғамдық сана үшін белгілі бір қызмет атқарған тарихи тұлғалар болды, жазушы сол тұлғаларды бізге өзіндік стилімен басқаша қырынан танытуымен құнды болып қалды. Ұлттық мүдденің жүгін арқалаған қазақ әдебиетінде алғаш интеллектуалды прозаның қалыптасуына жол ашты.

Жоғарыда көрсеткеніміздей қазақ тілінде жазылған шығармаларды ешқандай аудармасыз еркін оқитын қарақалпақ жазушыларына Әбіш Кекілбаев рухани ұстаз қызметін атқара бастады. Қарақалпақ ұлттық прозасында да өміршең, тарихи шындықтан бастау алған, ғасырлар бедеріндегі халық өмірінен хабар беретін интеллектуалды проза бой көрсете бастады. Әрине, олардың барлығының деңгейі Ә.Кекілбаев шығармашылығымен тең түспесе де, сәтсіз дүниелер деп атауға болмайды.

Қарақалпақ проза жанрында К.Мәмбетовтың «Хүждан», «Посқан ел», «Түркстан», Ш.Сейітовтың «Халқабад», «Шырашылар», С.Бахадыроваңың «Тәғдир», О.Әбдірахмановтың «Босаға», К.Алламбергеновтың «Өмир мәуритлери», А.Әбдиевтың «Жин-жыпырлар уясы», Қ.Мәтмуратовың «Тербенбес» және т.б. роман-хикаяттарынан қарақалпақ халқының ұлттық тамырымен астасып жатқан шындықты аңғарамыз, Халық болмысымен біте қайнау, қаламгерлік шеберлік – жазушының мектеп, ұстаз көргендігімен де байланысты.

Қарақалпақтың мықты, абыз жазушысы Төлепберген Қайыпбергенов прозасы да XX ғасырдың 70-жылдары әлемдік әдебиет сахнасын дүр сілкіндірді. «Қарақалпақ дастаны» роман-трилогиясы, «Қарақалпақ қызы», «Қарақалпақнама», «Көздің қарашығы» романдары көптеген шет және одақ тілдерге аударылды. Т.Қайыпбергеновтың туындылары қарақалпақтың ұлттық тамырымен астасып, бүтін болмысымен біте қайнасуымен де бағалы. Кез-келген дарынды жазушының тілі нәрлі, кейіпкерлері де бірінен соң бірі туындайды. Жазушы оқырманын бірде тарих қойнауына жетелеп, бірде ұлттық сана-сезімнің биігіне көтеріп, сол арқылы халық тағдырының маңызды мәселелерін алға тартады. Бұл тұрғыдан алғанда да Әбіш Кекілбаев пен Төлепберген Қайыпбергенов шығармашылығы арасында ортақ рухани үндестікті байқауға болады. Екі жазушының бойында оқырманын тарих қойнына сүңгіте білер сұңғылалық бар. Уақыт пен кеңістік мәселесін ұтымды қолдана білу, кейіпкерлерінің психологиясын, ішкі монологін берудегі шеберлігінде де үйлесімділікті байқаймыз.

Төлепберген Қайыпбергеновтың «Қарақалпақ дастаны» роман-трилогиясы («Маман би әпсанасы») мен Әбіш Кекілбаевтың «Үркер» роман-трилогиясында бір дәуір оқиғалары суреттеледі. Екі шығармада да көшпенді қазақ және қарақалпақ халқының ішкі және сыртқы жаугершіліктен әбден қалжырауы баяндалады. Ресейге қосылу – прогресс жолы, көшпелі, рулық тартыстардан құтылатын жол екендігін көрсету идеясы бар, әрине мұнда жазушылар тарихи деректерге сүйенеді дегенмен, сол кеңестік идеологияның әсері сезіліп отырады. Әйтседе бұл шығармалар ұлттық әдебиет қоржынына қосылған көркемдік деңгейі жоғары қазына болды. Бір қызығы Әбіш Кекілбаевтың «Үркер» романындағы Әбілқайыр хан мен Төлепберген Қайыпбергеновтың романындағы Әбілқайыр хан бейнесінде үлкен айырмашылықты көреміз. Т.Қайыпбергеновтың «Қарақалпақ дастаны» романның бірінші кітабы «Маман би әпсанасы» деп аталып, онда Әбілқайыр бейнесі өте такаппар хан ретінде көрінеді. Бойында биліккұмарлық, эгоистік басым, ол қол астындағы қарақалпақтарға аса қысым көрсеткен залым тұлға екендігі жан-жақты ашылып беріледі. Әрине, тарихи шындықтың фактілерін көркем пайдалануда жазушы уақыт және кеңістік өлшемдеріне өзінше қатынас жасауға құқылы. Көркем шығарма фактті көркемдікпен қолдануды талап қылады. Қалаған тарихи фактті шығармаға кіргізгенде жазушы өз көркем қиял, фантазиясынан пайдаланады. «1743-дың қысында Абылқайыр

[1] https://ikaz.info Әбіш Кекілбаев шығармашылық жолы. – Б. 143.

хан қарақалпақтарға шабуыл жасайды. Осы соғыста ол көптеген адамдарды тұтқын етіп алып кетеді, олардың арасында Қоңыраттың үлкен биі Ырысқұл болады. Бұл жөнінде П.И.Рычковтың «Оренбург губерниясының топографиясы» кітабында мағлумат беріледі»[1]. Қарақалпақтың қоңырат руының биі Ырысқұлды айлакерлікпен арбауы, «сені қарақалпаққа хан қоямын, қазақ, өзбек, қарақалпақтың қоңыраттарын сенің қол астыңа жинап беремін деуі» тарихи шындықтың көркем шығармадағы көрінісі болатын.

Ә.Кекілбаевтың Әбілқайыры көзсіз тәуекелге бел буған, даңққұмар билеуші ғана емес ақылдылық, ойлылық, төзімділік сияқты мінездерге бай характер иесі. Әбіш Кекілбаев – Әбілқайырды әр қырынан көрсетеді, оның сұлтандық психологиясына да үңіледі, романдағы бүкіл оқиға, әрекет, өмір құбылыстары басты кейіпкер көзқарасымен байланысты өрбиді.

Түркімен мен қазақ арасындағы ежелгі қақтығыс, батырлардың адуынды күресі, дала қазақтарының арпалысқа толы қилы тағдырын суреттейтін Әбіш шығармаларымен үндес яғни қарақалпақтар мен түркімендер арасындағы қақтығыстар, Жөнейттің салған лайсаңдары суреттелген оқиғалар Е.Үсеновтың «Хан Мақсым», С.Бахадырованың «Тағдир» романдарында көрінеді.

Қарақалпақ прозасының көрнекті өкілдері, Ж. Сапаров, Ж.Мұратбаев сынды тарихи тақырыпта көп жазған жазушыларымыздың шығармаларын оқи отырып Әбіш Кекібаевтың рухани мектебінен өткенін байқауға болады, өйткені бұл екі жазушы да қазақ-қарақалпақ тілінде еркін жазатын қаламгерлер. Ж.Мұратбаевтың «Дығырық», «Шежіренің шыбығы», «Аққуға оқ дарымайды» романдарында тарихи шындық – көркем шындыққа айналдырылады. Тарихи прототиптер асқан шеберлікпен көркем бейне дәрежесіне жетеді. «Аққуға оқ дарымайды» романындағы Қарақ батыр образын жасауда халық ауызындағы аңыздарды жазушының ұқыпты пайдаланғандығын көреміз.

Қорыта келгенде, Әбіш Кекілбаевтың мұрасы тек қазақ халқының ғана емес, басқа да әдебиеттердің интеллектуалды қазынасына айналды десек орынсыз болмайды. 1982 жылы әдебиеттің ғасырлық кезеңін саралап отыратын Еуропаның ұйымы шығарған «Соңғы жүз жылдықтың атақты жүз қаламгері» атты портрет-плакатта – Толстой, Достоевский, Чехов, Маркес, Хемингуэй, Паустовский, Федин, Әуезов, Айтматов, Ғамзатов сынды әлемдік тұлғалар қатарынан Әбіш Кекібаевтың да орын алуы, оның шығармаларының құндылығының айғағы.

Немістің кітап баспасы жүргізген сауалнама-хаттамасында XX ғасырдың таңдаулы жазушылар тізіміне енген осындай тұлғадан ежелден тілі бір, шығысы бір қарақалпақ әдебиетінің үйренуі әбестік болмас.

Әбіш Кекілбаев – үлкен суреткер, шеберліктің шыңына шыққан жазушы. Ол жасаған образдардың шыншыл келеді. Әбіштің кейіпкерлері оқырманын ойландырады, ішкі психологиясының нәзік иірімін бере алады. Сол арқалы сенің пікіріңді өзгерте алады. Өзіндік ішкі түйсігің бас көтереді, рухани түлей бастайсың. Өз үстіңде тынымсыз ізденіп, адамилық болмысыңнан аласармауға ұмтыласың. Таңдаулы туындылары әлем жазушылары мен сыншыларының назарын аударған Әбіш Кекілбаев құдіреттілігін мойындамау мүмкін емес.

Rezyume. Maqolada XX asr qozoq milliy intellektual nasri, buyuk adib Abish Kekilboyevning hozirgi qoraqalpoq nasriga ta’siri va ta’siri haqida umumiy ma’lumot berilgan. Shuningdek, qoraqalpoq nasrining elitasi hisoblangan To‘lepbergen Qayipbergenov va Abish Kekilboyev ijodining umumiy ma’naviy uyg‘unligi, zamon va makon muammosidan oqilona foydalana olishi, psixologiya va personajlarning ichki monologini yetkazish mahorati haqida so‘z boradi.

Resume. The article provides a general overview of the impact and influence of the father of the Kazakh national intellectual prose of the 20th century, the great writer Abish Kekilbaev, on modern Karakalpak prose. Also, it is discussed about the common spiritual harmony between Tolepbergen Kayipbergenov and Abish Kekilbayev, who are the pioneers of Karakalpak prose, the ability to rationally use the problem of time and space, and their skill in conveying the psychology and inner monologue of their characters. [1]

[1] Өтемуратова Х. Қарақалпақ тарийхый романларының поэтикасы. – Нөкіс: Қарақалпақстан, 1997.

Резюме: В статье дан общий обзор воздействия и влияния казахской национальной интеллектуальной прозы XX века, великого писателя Абиша Кекилбаева на современную каракалпакскую прозу. Также говорится об общей духовной гармонии произведений Толепбергена Кайипбергенова и Абиша Кекилбаева, считающихся элитами каракалпакской прозы, умении рационально использовать проблему времени и пространства, мастерстве передачи психологии и внутренний монолог персонажей.

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta'lim. 2024; 10
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

УБАЙДИЙ РУБОИЙНАВИС ШОИР

Абдуллаев Муҳаммад Ҳамзаевич,
Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети
араб тили таржима назарияси ва амалиёти кафедраси доценти
филология фанлари номзоди

Шарқ адабиёти тарихида муҳим ўрин эгаллаб, ўзининг латиф маънолари, ғоя, мавзу, вазн ва қофия ёрдамида гўзал мусиқийлиги билан шеърият майдонида чавгон урган етук шоирларнинг диққат-эътиборини ўзига тортган лирик жанрлар-дан бири рубоийдир. Бу жанрнинг шакли ва ғоявий асослари тарихан туркий-форсий халклар оғзаки шеърияти билан бевосита алоқадорлиги илмда ёритилган. "Лўғатнома" асарида рубоий ҳақида қуйдаги маълумотларни келтиради: Рубоий тўрт мисрадан иборат шеърий жанр бўлиб, биринчи, иккинчи ва тўртинчи мисраси ҳам қофия бўлади. Арузшунос Халил ибн Аҳмади Фароҳидий рубоийни таърифлаб шундай дейди: Рубоий баҳри ҳазажнинг ахраб ва ахрами мусамманда ёзилади ва ҳеч бир шеър рубоийдек қалбга яқин эмас, баҳри ҳазажни қуйидагича тавсифлайди – بحر الهزج هو من البحور الشعرية الصافية ذات التفعيلة الواحدة و يرتكز في بنائه علي تكرار مفاعيلن أربع مرات[1]

(*Баҳри ҳазаж ўзига хос соф-мусиқий шеърий баҳр, бир тафъиланинг тўрт марта такрорланишидан ташкил топади).*

مفاعيلن مفايلن مفاعيلن مفاعيلن,

Мафоъийлун мафоъийлун мафоъийлун мафоъийлун.

Аммо рубоий ҳазаж баҳри зиҳобга учраб اخرب ахраб вазнида келади. Аҳмад Фароҳидий ахраб вазнини ўн икки турга бўлган бўлса, ажам аруз-шунослари яна тўртта вазн қўшади: اخرب مقبوض مكفوف مجبوب мақбузи макфуф мажбуб–мафъулу мафоъилун мафоъийлу фаъалу; اخرب مقبوض مكفوف اهتم - мафъулу мафоъилун мафоъийлу фаъулу; ўн иккинчиси- اخرب مخنق ابتر ---мафъулу мафоъилин мафъулун фаъ.[2] Убайдий рубоийлари аксари мазкур, 12-баҳрга тушади.

مفعول مفاعلين مفعولن فع

Мафъ-у-лу ма-фо-ий-лин мафъ-улун фаъ

Форс адабиётшуноси Алиакбар Деҳхудонинг таъкидлашича, рубоий шеърий жанрларнинг энг латифи ва улуғи ҳисобланади, чунки унинг вазни حول و لا قوة الا بالله ولا вазнига қиёсланган, агар ушбу калима вазнида келмаса, рубоий ҳисобланмас экан[3]. Шунинг учун Шарқда ҳазаж баҳри муборак баҳр ҳисобланган. Лекин рубоий араб ёзма адабиётида аввал Андолусия арабларида - ابيات абёт номи билан ва форс шоирлари орасида رباعي номи билан кенг тарқалган. У а,а,б,а шаклда қофияланиб келади.

Рубоий жанри Ибн Сино, Умар Хайём, Румий, Мирзо Бедилларнинг ижодида юқори босқичларга кўтарилган. Ҳатто, Умар Хайём ва Румий рубоийлари форс тилидан араб ва бошқа тилларга таржима қилинган. Дастлабки, рубоийнинг мукаммал намуналари Рўдакий, Шоҳиди Балхий кабилар

[1] علي اكبر دهخدا. لغت نامه. تهران.ج. ٨ ٨٢١١ص. *

[2] خليل بن احمد كتاب العين. مصر. 3102. ص.545.

[3] Ўша китоб, 8-ж. 11890-Б.